

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING NUTQIY KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHGA TIZIMLI YONDOSHISH

Yadgarova Iroda Ikromovna

A.Qodiriy nomli JDPU Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (Boshlang'ich ta'lim) mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada nutqning vujudga kelish yo'lini boshqaruvchi parametrlar va ularni rivojlantirish tizimi tadqiq etilgan. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy ko'nikmalarining o'sishiga xizmat qiluvchi tizimni o'z ichiga olgan bir necha tavsiyalar berilgan.

Аннотация: В данной статье исследуются параметры, контролирующие способ формирования речи и система их развития. Было рекомендовано несколько методов, в том числе система, которая служит развитию навыков говорения учащихся начальной школы.

Abstract: In this article, the parameters controlling the way of speech formation and the system of their development are studied. Several methods have been recommended, including a system that serves the growth of speaking skills of elementary school students.

Kalit so'zlar: Nutq, kognitiv faoliyat, perseptiv faoliyat, motorika, nerv tizimi, ijtimoiylik, hissiy ta'sirlar, lingvistika, nutqiy xatolar.

Key words: Speech, cognitive activity, perceptual activity, motor skills, nervous system, sociality, emotional effects, linguistics, speech errors.

Ключевые слова: речь, познавательная деятельность, перцептивная деятельность, моторика, нервная система, социальность, эмоциональные воздействия, лингвистика, речевые ошибки

Inson hayoti davomida - go'daklikdan to voyaga etgunga qadar va undan keyin ham - nutq yordamida o'rganadi va atrof-muhitga moslashadi. Chaqaloqlar bu so'zlarni

eshitadilar va ularga qandaydir tarzda shaxsiyatlarini rivojlantirishga yordam berishni o'rganadilar. Xuddi shunday, nutqning ishlatilishi turli vaziyatlarda farqlanadi, bu voqea munosabati bilan nutqning muhimligini ko'rsatadi. Davom etishdan oldin, nutqning ma'nosini va uning muloqot va tildan qanday farq qilishini aniqlash kerak. Muloqot - bu odamlarning ma'lumot, his-tuyg'ular, g'oyalar va his-tuyg'ularni almashish usuli. Oddiy so'zlar bilan aytganda, til - bu odamlarning tuzilgan tarzda muloqot qilishiga yordam beradigan rasmiy tizim. Nihoyat, nutq odamlarga muloqot qilishda yordam beradigan tovushlar, harflar, til, og'zaki yoki og'zaki bo'lmagan imo-ishoralardan iborat. Nutq o'rganish, odamlar bilan til topishish usuli. Ko'pincha odamlarning nutqi ularning ta'lim va tarbiyasini tasvirlaydi, deb aytiladi. Nutq shaxsiyatni aks ettiradi. Nutq, agar diqqat bilan kuzatilsa, insonning shaxsiyati va kayfiyati haqida ko'p narsalarni aytib berishi mumkin. So'zlar insonning shaxsiyatini aks ettirishi kabi, ular shaxsiyatga ham ta'sir qilishi mumkin. Muayyan so'zlarning doimiy ishlatilishi ongni ushbu so'zlarni aks ettiruvchi shaxsni qabul qilishga olib kelishi mumkin. Nutqning ahamiyati siyosiy rivoyatni o'zgartirishi mumkin bo'lgan kuchli so'zlar bilan tasvirlangan. Tarixda sentimental, vatanparvarlik va mazmunli shiorlardan foydalanish davlatning siyosiy stsenariy yo'nalishini o'zgartirdi. So'zlardan foydalanish har qanday salbiy hodisani odamlarning ko'z o'ngida ijobiy yoki maqbul holatga aylantirishi mumkin. Misol uchun, Adolf Gitler fashistlar yillarida erishgan nemislarning hamdardligini olish uchun "bir xalq, bitta imperiya, bitta lider" shiorini ishlatgan. Nutqning turli jihatlari, vazifalari, odamlarning kundalik hayotida qo'llanilishini tahlil qilib bo'lgach, nutqning ahamiyatiga yengil qarashlik mumkin emas. Endi odamlarning ongi va salbiy tafakkurini o'zgartirish uchun nutq va tildan foydalanish muhim bo'lib qoldi. Muayyan so'zlarga qo'shilgan stigmalar va stereotiplarni zararsizlantirish kerak. Bu vaqt talab qilishi mumkin, lekin har bir avlod o'sishi va oldinga siljishi kerak. Nutq orqali o'zgarishlarni olib kelish - bu haddan tashqari jismoniy harakatlar emas, balki aqlning qat'iyatliligi. Nutqning ahamiyatini inobatga olib, nutqimiz va bizga ta'sir etayotgan so'zlardan ogoh va ehtiyotkor bo'lishimiz muhim bo'lib qoldi. Shunday ekan, boshlang'ich sinf

o'quvchilarining nutqi mazmundor, mantiqiy, aniq, til vositalariga boy, tushunarli, ifodali, tog'ri, madaniyatli, nutq sharoitiga mos bo'lishiga erishishimiz juda muhim. Buning uchun dastavval "Nutq o'zi qanday paydo bo'ladi?", "Uning vujudga kelish yo'lini boshqaruvchi parametrlar nimalar?", kabi savollarga javob izlaymiz. K.Nicolaidis o'zining "Language & Linguistics" deb nomlangan kitobida nerv tizimi, motorika, perseptivlik, kognitivlik, anotomik-fiziologik jihatlar, lingvistik bilimlar, hissiy jarayonlar, ijtimoiy muhit ishtirokida nutq vujudga kelishini aytib o'tadi. Ularning har biri o'ziga hos tuzilmaga va funktsiyaga ega. Bosh miya chap (chapaqaylarda o'ng) yarimsharlarining peshona qismi og'zaki nutqning paydo bo'lishida qatnashsa, chakka qismida nutq eshituv analizatorlari begona nutqni qabul qilishda ishtirok etadi. Umuman olganda nerv tizimini rivojlantiruvchi mashqlar bevosita nutqimiz rivojiga ham xissa qo'shadi. Nutqni rivojlantirish darajasi va nozik vosita mahoratining sifati chambarchas bog'liq. Barmoqlarning nozik harakatlarini o'rgatish bolaning umumiy rivojlanishini, ayniqsa nutqni rivojlantirishni rag'batlantiradi. Nutqning faol shakllanishi bolaning barmoqlari harakati yetarli darajada aniqlik va kuchga yetganda boshlanadi.

Nutqni idrok etish - bu til tovushlarini eshitish, talqin qilish va tushunish jarayoni. Demak, perseptiv jarayonlarsiz ya'ni eshitish signalini ichki saqlangan ma'lumotlar ya'ni tinglovchining aqliy leksikonida saqlangan so'zlar bilan aloqa qiladigan shakl ko'rinishlariga aylantiruvchi aperiatsiyalar to'plamisiz ham nutq rivojlana olmaydi.

Anatomik-fiziologik jihatlar:

- Gender o'ziga xoslik
- Periferik nutq apparati burun og'iz, xalqum xiqildoq, traxeya, bronxlar, o'pka, ko'krak qafasi (Ikkinchi signallar sistemasi arxiv.uz)
- Yosh xususiyatlari kabilarni hisobga olish nutq rivojiga ta'sir qiladi.

Shuningdek, kattalar uchun chap qo'l va o'ng qo'l odamlarda nutqning rivojlanish xususiyatlarini bilish maqsadga muvofiqdir. Ko'pgina ota-onalar farzandlarini qayta tayyorlashga harakat qilishadi. Ba'zilar muvaffaqiyat qozonishadi, boshqalari bolaning rivojlanishiga katta zarar etkazadi, miya faoliyatining eng yaxshi mexanizmlariga

aralashadi. Haqiqiy va yashirin chap qo'llar mavjud. Buni bolalar psixologi yordamida aniqlash mumkin. Lingvistikaning sir-asrorlarisiz esa nutqni tasavvur eta olmaymiz. Tadqiqotchilardan L.P.Federenko va G.A.Fomichevalar: "Bolani nutqqa o'rgatish- unga til materiyasini til belgilari, leksik va grammatik belgilar ma'nosini tushunishni osonlashtirish, leksik, grammatik belgilar yordamida borliqni baholashni ifodalashni o'rgatish, adabiyot me'yorlarini eslashni osonlashtirishga ko'mak berish demakdir", deydi. Bolalar nutqini rivojlantirishda ularning hissiy- emotsional holatlarini hisobga olish yaxshi samara beradi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, bolalarga qanchalik katta ishonch bildirilsa, ular o'zlariga topshirilgan ishga shunchalik mas'uliyatliroq, ongliroq, hozirjavoblik va halollik bilan yondoshadilar. Demak, o'ynaladigan o'yinni tanlash, rollar va cholg'ularni taqsimlashni bolalarning o'zlariga havola etish, faqat zarur bo'lgan hollarda ular orasida yuzaga kelgan kelishmovchilikni yechishda shitirok etish maqsadga muvofiq bo'ladi. "Bolalarning rivojlanishiga ta'sir qilishi mumkinbo'lgan ikkita asosiy omilga genetik omillar va tashqi omillar yoki bola o'sadigan muhit kiradi", deydi Kartono. Kattalar bolaga nutq namunasini beradi (muayyan muloqot sharoitida nutqdan foydalanish misoli), nutqning grammatik, leksik to'g'riligini shakllantirishga hissa qo'shadi. Shuningdek, bola ongli ravishda, ongli ravishda nutqini qurishni o'rganadi. Bolaning nutqiy muloqot madaniyati, nutqiy xulq-atvori tarbiyalanadi. Ijtimoiy ta'sir bola nutqini sezilarli boshqara oladi. Demak, boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini rivojlantirishda yuqorida keltirilgan barcha jihatlarni inobatga olsak yanada samarali natijaga erishishimiz mumkin. Nutqni rivojlantirishda so'z yodlash, hikoya qilish, tasvirlar, audio materiallardan, turli metodlardan foydalanishda nerv tizimi, motorika, perseptivlik, kognitivlik, anotomik-fiziologik jihatlar, lingvistik bilimlar, hissiy jarayonlar, ijtimoiy muhit ishtirokini hisobga olsak, tizimli yondoshsak, albatta, ko'zlangan natijaga erishamiz, fikrimizcha.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Ayupova M.Yu., Aripova Sh.D. To'g'ri talaffuz qilamiz va yozamiz. Metodik qo'llanma. – T.: O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati, 2015.
2. Karimova V.M., Sunnatova R.I., Tojiboyeva R.N. Mustaqil fikrlash. – T.:Sharq, 2010.
3. Muhiddinov A.G'. O'quv jarayonida nutq faoliyati. – T.: O'qituvchi, 2015.
4. www.ziyonet.uz
5. www.lib.ru Расулова З.Д. (2021).
6. Викиум.ру Значение речи и важность ее развития
7. Abdullayeva Q. Nutq o'stirish. – T.:O'qituvchi,